

Üç mü Bir mi? Yahut Hıristiyanların Sâlus-ı Şerifi*

Muallim Ohannes KİRKONYAN**

Sadeleřtiren: Fuat AYDIN***

İslâmiyet'in bidayet-i zuhurundan hâl-i hâzıra değin "teslis" talimi Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında pek çok mübahasât ve münakaşâtın hudûsuna

* İfade-i Mahsûsa; Ulemâ-yı İslâm'dan bazı dostlarımızın arzusuna tevfikân "Rehnumâ" namındaki haftalık gazetemizde, Hıristiyanların teslis talimini izah yollu, birkaç bend yazmış idik. Onu okuyan Hıristiyan ve Müslüman dostlarımızın teklifi üzerine bu kere mezkûr makaleleri bir risâle şeklinde tab' ve neşrile muhterem vatandaşlarımızın piş-gâh-ı mütalaalarına arz ediyoruz. İş bu teşebbüs-ı âcizanemizin teslis mesele-i mühimmesinin doğru anlaşılmasına cüzice olsun yardımı dokunursa kendimizi bahtiyar addederiz.

İkinci tab'ı münasebetiyle Müslüman ve Hıristiyan dostlarımız tarafından bu risalenin bulunduğu hüsni teveccühten teşvik olunarak bu ikinci tabı muhterem ahalimizin mütalaasına arz ve takdim ederiz, 3 Kanun-ı Sâni sene 1329 (16 Ocak 194) Derseâdet, Amerikan Han. Ohannes Kirkoryan, İstanbul, Keşişân Matbaası-Mahmûd Paşa Gürcü Han Numara 32-34, 1330

** Yayına hazırlayan Kirkoryan hakkında, internette herhangi bir bilgiye/atfa rastlanmadığı gibi, Pars Tuğlacı'nın *Batı Ermenileri Tarihi*, Pars Yayın Ticaret, İstanbul I-IV, adlı kitabının, burada bahse konu olan metnin yazıldığı tarihleri içeren ciltleri taranmış olmasına rağmen orada da bir bilgi bulunamamıştır. Ancak yine de elimizde bulunan verilerden hareketle bazı şeyler söylemek mümkün gibi görünmektedir. Yazar; Ohannes Kirkoryan isminden ve metindeki "Biz Protestanlar" ifadesinden anlaşılacağı üzere Ermeni kökenli bir Protestan Hıristiyan olduğu kesindir (Ermenilerin Protestanlaştırılması faaliyetleri ve Ermeni Protestan Kilisesi'nin kuruluşu hk. Bkz. Mehmet Alparslan Küçük, *Türkiye Protestan Ermenileri*, Berikan Yayınevi, Ankara 2009). Doğum ve ölüm tarihleri hakkında bilgi sahibi olamasak da, hem elinizdeki risâlenin hem de İstanbul'da bulunan ve Hıristiyanlığa yönelik metinler kaleme alan, mühtedi Abdulahad Dâvud'un eserlerine karşı kaleme almış olduğu reddiyede [*İzâh-ı Hakikat* (İncil ve Salib Nam Esere Cevap) Keşişân Biraderler Matbaası, Mahmûd Paşa Kürkçü Han Numero 32-34, İstanbul 1330] yer alan tarihlerden hareketle 1914-15'de hayatta olduğunu ve kendi ifadelerinden de anlaşıldığı üzere, haftada üç gün -Salı, Perşembe ve Cumartesi- olmak üzere 1911'den itibaren Ermenice-Türkçe olarak çıkmakta olan *Rehnumâ* adlı gazetede yazılar yazmakta olduğunu, söyleyebiliriz.

Metnin kendisine gelince, okunduğunda da görüleceği üzere, günümüz Türkçesinden çok uzak bir dili yoktur. Ancak bu tamamen mevcut okur kitlesi tarafından kolayca anlaşılacak bir dille yazıldığı anlamına da gelmemektedir. Bu yüzden, metin latinize edilirken, çok ağır ve anlaşılması zor olduğu düşünülen kelimelerin bugünkü karşılıkları, dipnotlarda verilmeye çalışıldı. Bunun dışında metnin eski haline pek fazla müdahale edilmedi.

*** Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, faydin@sakarya.edu.tr

sebebiyet vermiş, miyânelerinde müthiş münazaa'alara, mücadelelere yol açmış ve hatta hûn-rîzâne¹ muhârebelerin, kıtâllerin husulünü mucip olmuştur. İşte nitekim bu cihetten Müslümanlar Hıristiyanların “teslis” hakkındaki itikatlarını “işrâk”² diye telakki edip, onlara kâfir!” nazarıyla bakmışlar. Ve haddinden ziyade buğz ve adâvette ve nefret ve istikrahta bulunmuşlar. Diğer taraftan da Hıristiyanlar: Kendilerinin “müşrik” ve “kâfir” olmadıklarını iddia etmişler ise de, gariptir ki, bu bâbda her iki cihet de seslerini yekdiğerine işittirememişler ve bilhassa Hıristiyanlar, nokta-i nazarlarını Müslüman dostlarına bir türlü tefhîme muvaffak olamamışlardır. Her iki unsurun yekdiğerine karşı almış oldukları iş bu müteâriz vaziyet³ ve bu türlü efkâr ve hissiyat, bazen zâil olur gibi görünmüş ise de; her ne zaman aralarında bâis-i ihtilaf⁴ bir mesele zuhur etmiş olsa derhal ma'hûd⁵ hiss-i adavet ve istikrah yine mevcudiyetini ihsas etmiş ve böylece râkid⁶ bir hâl almış olan suları tekrar bulandırmış ve dalgalandırmıştır. İlan-ı Meşrutiyet'te memleketimizin anâsır-ı muhtelifesi ve alelhusûs Müslüman ve Hıristiyan vatandaşlar, birbirleriyle kucaklaşıp öpüş-tüklerinde ve yekdiğerine “kardaş” tesmiye ettiklerinde bu iki sınıf şahsiyetler arasında mevcut olan su-i tefehümâtın⁷ kalkacağına, bu aynı vatan evlatları olan akvâmın birbirlerini daha yakından anlayabileceklerine dair olan emellerimiz kesb-i katiyyet etti. Ve zaman-ı istibdatta birbirlerine bigâne kalmış olan komşuların ba'demâ hakiki ve sevgili birer “vatandaş” ve birer “kardaş” olacaklarına ve olduklarına kâni olduk. Ve iş bu kanaatimizdir ki, bizi, Müslüman vatandaşlarımızca bilinmesi lazım gelen bazı mutâlaâtın serd ve ityânına sevk etti. Ve biz hüsn-i niyetimizle miyanemizde mevcut olan ve ilkâ-yı pertevden⁸ başka bir şey olmayan bazı nukât-ı mühimmeyi izah ve beyâna ve Müslümanların hakkımızda perverde⁹ ittikleri hissiyatın daha hakiki bir esas üzerine ibtina etmesine gayret etmeğe karar verdik. Ve işte bu kararımız üzerinedir ki, itikadât-ı mahsûsemiz hakkındaki fikirlerimizi âtiye dercetmeyi münasip gördük:

1. Hıristiyanlar “müşrik” midirler, değil mi?

2. “Teslis” talimi “işrak¹⁰” mıdır?

Biz bu hususta diyoruz ki, “hayır”, biz müşrik değiliz. Allah zü'l-celâl hazretlerine şirk koşmayız. Ve ancak ebedi bir Allah'a inanırız. Ve aynı zamanda “teslis” talimi “tevhid”i nakzetmez. Ve belki onu teyit ve vâhid olan Allah'ı takdis eder diye itikat ederiz. İş bu mütalaada isabet edilmiş ise, ne alâ! Aksi takdirde hak ve hakikatin inkişafına her iki tarafın da çalışması elzemdir.

Biz bu ciheti takdir ettiğimiz içindir ki: Hak ve adalet namına bilcümle mütefekkirini davet ediyor. Ve muallakta kalmış olan bu gibi bazı mesaili mü-

himmennin hal ve tenvîrini arzu ediyoruz. Bununla beraber dini bir mücadele açmak niyetinde olmadığımızı ve ancak bir takım su-i tefehhümâtın önünü alarak Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında hakiki bir hüsn-i itilâfın husûlü çarelerine tevessül etmek istediğimizi beyan ederiz. Bunun için de her şeyden evvel her iki unsur arasında eşedd-i mübahaseyi bâis olmuş olan “teslis” talimini biz Hıristiyanların nokta-i nazarından tefsir ve izah etmeyi münasip görmekte beraber asıl bahse girişmezden mukaddem enzâr-ı dikkati şu birkaç noktaya celp ve davet eyleriz. Şöyle ki:

1. Hıristiyanlar arasında zuhur etmiş olan “dalâlet” asıl Hıristiyanlığa atfedilmemelidir. Pek güzel bilirsiniz ki, Arabistan’da bazı putperestler, Hıristiyanlığı kabul ettikleri zaman “teslis” ve “tecessüd” talimini kendi itikâdât-ı sâbıkaları nokta-i nazarından anlayıp “Allah”ı “müzekker” ve “müennes” dir diye tahayyül ve Hazret-i (Meryem)i hâşâ! Allah’ın zevcesi makamında telakki etmişlerdir.

Binâenaleyh bütün bu mutâlaatı nazar-ı dikkate alarak Hıristiyanların işbu fikr-i bâtila zâhip olduklarını istintaç etmek doğru olmaz!... Nitekim: Tarih ve felsefe-i edyân ile o asırları ve o asırlarda yetişenlerin seviye-i irfanlarını bir nebzecek tetkik edersek göreceğiz ki, değil yalnız Hıristiyanlıkta, hatta edyân ve mezâhib-i sâirenin pek çoklarında ve halen İslâmiyet’te de bî-lüzûm ve şâyân-ı red ve cerh itikâdât ve hurafâtın mevcudiyeti, tezahür eder. Binaenaleyh öyle gelişi güzel görünen bir takım hurafât nasıl ki asıl İslâmiyet’ten adde-dilemezse, aynıyle de Hıristiyanlık’ta görünen bazı garaip itikâdât ve hâlât asıl Hıristiyanlığın cümle-i itikâdât-ı esasiyesinden madûd olamaz!

2. Tarih-i Hıristiyaniyette müşahede edilen bazı kusurlar dahi asıl Hıristiyanlığa atfedilmemelidir. Mazide bir takım akvâmın Hıristiyanlığı kabul eder etmez dinin emrettiği daire dâhilinde hareket edememişler ve bittab’ efkâr ve âdât-ı kadîmelerinden bazılarını ve hatta daha ileri giderek pek çoklarını, gerek saika-i cehaletle ve gerekse de [âdetmuhakkemdir] kaziyyesince âdât-ı sabıkalarına olan bağılıkları cihetiyle terk edememişler ve böylece dâhil oldukları din-i İsevî ile kendi fikirlerini mezcetmişler! Hâlbuki İncil-i Şerif öylesi mugâyır-ı hakikat hiçbir şeyi emretmemiş ve bugün onlar Hıristiyanlığın itikâdâtından addolunamaz!

3. Bir de, Hıristiyanlığın talimat-ı esâsiyesini alelâde kimselerden değil ve belki mütefekkir, muallim zevattan tetkik ve tafahhus¹¹ etmeli. Ve ondan sonradır ki, hakiki hükmü i’taya karar vermeli! Yoksa tesadüfi kimselerden alınan fikirler şüphesiz ki, boş ve şâyân-ı red ve tenkittir. Ve çünkü her dinde ve her kavimde avâm-ı nâsın akaidi-i âliye hakkındaki tasavvurları daima nâkistir.

Buna binaendir ki, “teslis” hakkında işitilen mütalaalar, gayr-ı ma’kûl ve gayr-ı mantıki gibi görünürse de, bu hususta asla taaccüp etmemeli ve Hıristiyanlığı o nev’ efkar ile meşbu addetmemelidir. Bu münasebetle Müslüman dostlarımıza “Protestanlık” tarihini nazar-ı mütalaalarından geçirmelerini tavsiye etmeyi muvafık buluyorum. Zira: O tarihtir ki, pek çok hakikatin nazarlarınızda inkişafına hizmet edecek ve Hıristiyanlık hakkında hatıra gelmiş olan pek çok fikirlerinizi tashih etmiş olacak.

4. Hıristiyan devletler ile asıl Hıristiyanlığı yekdiğerinden tefrik etmek elzem ve hatta vaciptir. Vakıa bir zamanlar Avrupa devletleri dinî devletler idiyseler de, şimdi öyle değildir. Bugün İngiltere, Almanya, Rusya gibi memleketlerde vakıa bir hükümet kilisesi var ise de, hükümetlerin mesailik-i siyasiyyesinde esaslı ve mühim bir mevki tutmuyor ve tutamıyor! Zaten herkesçe de malum bir hakikat var ise ve açıkça söylenilmesi lazım gelen bir şey var ise o da, Avrupa kabinelerinin azalarından bir haylisinin doğrudan doğruya dinsiz olduklarıdır. Şu halde Avrupa’nın meslek-i siyasîsini Hıristiyanlığa atfetmek şüphesiz ki, manasız olur. Bugün Avrupalılar “teslis” veya “vahdet” davasında değil ve belki ekmek ve toprak davasında olduklarını tabidir ki, kendileri bile inkar etmek cesaretinde bulunmazlar ve bulunamazlar.

Gelelim “sâlûs”-ı şerif hakkındaki nokta-ı nazarımıza:

1. Sâlûs-ı şerif “Allah, Meryem, İsa” dan mürekkep bir üçlük değildir. Kur’ân’ın dördüncü suresinde [169]uncu ayetteki [“Allah ve onun resullerine inanınız ve üç Allah vardır demeyiniz. Bundan hazer ediniz. Ve bu sizin için faydalı olur. Allah birdir. Haşâ ki onun oğlu ola”] ve keza sure-i Nîsâ’nın [77, 116] ıncı ayetlerde güya bazılarının zannınca İsa Allah’ın Meryem ile içtimandan tevellüt etmiş bir oğul olup “teslis” [Allah, İsa, Meryem]den mürekkeptir diye işrab ediliyor. İşte bunun içindir ki, ne zaman [İsa: Allah’ın oğludur] desek Müslümanlar [haşâ! Allah’ın oğlu olmaz!] diyerek reddediyorlar.

Filvaki, mezkûr ayetlerde beyan ve işrâb¹² olunan delâlet: Şâyân-ı takbihtir. Vaktiyle putperestler Allah’ın erkeği, dişisi olur zannında bulunuyorlardı. Ve Hazret-i Muhammed’in zamanlarında Arabistan’da bulunan bir takım Rafiziler, Meryem’in: Allah’ın vâlidesi olduğunu ispat etmek için Allah’ta erkeklik ve dişilik bulunduğuna kani olur ve öyle talim ederlerdi. Ve fakat bütün bu fikirleri kilise reddeylemiş ve o fırka-ı dâlle çoktan zâil olmuştur. Zaten bu nev’ efkârı Hazret-i Muhammed ile beraber her akl-ı selim sahibi takbih eyler. Lakin Müslüman dostlarımız: Kur’ân’da mezkûr olan bu ayetleri Hıristiyanların sâlûs-ı şerifini tarif ediyor diye zan ve itikat ediyorlarsa pek büyük bir hataya düşmüş oluyorlar demektir. Hıristiyan kilisesi hiçbir asırda öyle bir dalaletle

düşmemiş ve İsa için, “İbnullah” dediği vakit hiçbir veçhile Allah’ta erkeklik, dişilik tasavvur etmemiştir. Binaenaleyh Müslüman kardaşlarımız “teslis” den ve “İsa’nın Allah’ın oğlu olması” meselesinden bahsedilirken bize bâlada beyan ve ima edilen fikirleri asla atfetmemelidirler.

2. “Teslis” talimi ile Hıristiyanlık üç Allah’a itikat ettikleri zannına zâhip olunmamalıdır. Ve (Ahmet, Karabet, Yorgi) gibi ayrı ayrı üç şahsiyete malik üç Allah vardır. Ve bunlar nasılsa hârikü’t-tabîa ve tarîk-i manevi ile bir Allah olurlar. Üç: Bir. Bir: Üç olur gibi bir takım garip ve garip olduğu kadar gülünç akidelere de rapt-ı kalp¹³ ettiğimize ihtimal verilmemelidir. Böyle “Allahlar şirketi” demek olan mütalaat şüphesiz ki, akla, mantığa, tabiat ve ilhama külliye mugayırdır. Hiçbir vakit aynı manada üç: Bir, bir: Üç olamaz.

Vakıa bazı Hıristiyanlar arasında “teslis” talimini bu suretle tefsir ve izah edenler bulunursa da, Hıristiyan ilm-i ilahisinde üç Allah tasavvur etmenin doğru olmadığı daima ihtar edilerek âdemlerin bu husustaki hatadan hazer etmeleri¹⁴ tavsiye edilir. “Peder ve oğul ve Ruhü’l-Kudüs” gibi üç ayrı şahsiyetler birleşerek müttefik bir Allahlar cemiyeti teşkil etmemişlerdir. Hatta ilm-i ilahiyat kitaplarımızda “uknûm” ki: Ermenice “ânes”, İngilizce “person” diye telaffuz olunur. Mezkûr tabirler “Allah” hakkında kullanıldığı vakit üç zatlar manasında anlamamanın lazım geldiğini kemâl-i ehemmiyetle ihtar ederler.

Hıristiyanların iman ve ibadet ettiği “Allah” bir zât-ı vahittir. Binaenaleyh Müslüman kardaşlarımız bizi “Allah’a şirk koşuyorlar” diye itham ederlerse nokta-i nazarlarında isabet etmemiş olurlar. Müslümanlar (beşinci surenin 116.) ayetinde beyan olunan (Allah için üçüncüsüdür diyenler kâfirdir!) kelâmını daima Hıristiyanlar hakkında anlamışlar ve onlara (kâfir!) tesmiye etmekten çekinmemişlerdir. Bu hatayı tashih etmek lazımdır: Biz (üç Allah vardır. Ve Allah bunların üçüncüsüdür! demeyiz! Binaenaleyh biz bu meseleyi bu kadar açık söyledikten sonra eğer Müslüman kardaşlarımız hâlâ bizim hakkımızda üç Allah’a inanıyorlar diye i’tâ-yı hükm ederlerse şüphesiz ki, isabet etmemiş ve yanlış olurlar!

3. Biz (teslis) talimi ile halk olunmuş bir mevcuda (Allah) demek hatasına da düşmüyoruz. (İsa Allah’tır) dersek hiçbir vakit doğan, büyüyen, acıkan, susayan bir kimse tasavvur etmeyiz. Ve öyle olan bir mevcuda Allah demeyiz. Zamanı ve zevâli olan her hangi bir mevcut Allah olamaz!

(Allah) ne doğar, ne doğurur. Ve ne de maddi mevcudatın cüzleri bir araya gelmek suretiyle Allah’ı hasıl edebilir. Hıristiyanlık İsa’dan bahsederken ondaki ilahi ve insani unsurları daim tefrik etmiş ve hiçbir vakit insaniyete (Allah) tesmiye etmemiştir. Binaenaleyh Müslüman dostlarımız başka âdemler gibi

doğup ölmüş olan bir peygamber veya bir beşeri te'lîh¹⁵ etmişiz ve Allah'a mahsus olan secde ve ubudiyyeti ona arz ediyormuşuz gibi düşünmemelidirler. Vakıa, bazen Hıristiyanlar bu cihetlerde bir az muğlak ve meşkûk elfâz kullanırlar. Ve nitekim bazı Hıristiyanların Mesih'in resmine secde etmeleri bu fikri teyit ediyor gibi görünebilse de şunu bila-tereddüt iddia ederiz ki, Hıristiyan ilm-i ilahiyâtı daima insanîyi ilahîden tefrik etmiş ve İsa'da zamanî olup zeval bulanı değil, ancak onda münkeşi¹⁶ olan Allah'ı (Allah) tesmiye etmiştir.

4. (Teslis) bahsinde bir hatadan daha hazer edilmesini muvafık-ı insaf buluruz. Bugün Hıristiyanlardan (teslis) talimini maddi bir misal ile izah etmelerini talep etmemelidir. Bu (bir, üç) meselesini güneşin zıyası, harareti gibi veya suyun buhar olması, buz olması veyahut da her hangi bir cesedin azaları ve o azaların havâssı gibi veya (2+2=4) eder suretinde muayyen ve maddi bir suretle tarif ve izah etmeyi talep ve arzu etmemelidir. Vâkiâ anâsır-ı kimyeviyyeyi veya kuvvetleri rakamlarla, resimlerle tersim edebiliriz. Ve fakat alâim-i ruhiyyeyi¹⁷ öyle muayyen şekillere koymak şüphesiz ki mümkün değildir.

Hususen Cenab-ı Hakk'a ait olan meselelerin bir ucu daima esrarda karar kılar; biz benî âdemin hayat-ı ruhiyyesini tahlil ve tarife başlasak birçok müşkülata maruz kalırız.

Ya Zât-ı pâkîbî-nihâye ve evsâf-ı Celilesi ebedi olan Cenab-ı Hakk teâlâ ve tekaddes hazretlerini mütalaa ederken bu müşkülât daha ne kadar azim olacaktır! Binaenaleyh Müslümanların bizden ulûm-ı riyâziyyeye mahsus dakik düsturlar ve ulum-ı tabî'iyeye mahsus muayyen şekiller istememelidir. Ve eğer Hıristiyanlar bu teslis talimini bazı maddi tabirlerle tarif etmeye kalkıştırlarsa onu da harfiyyen kabul etmemelidirler. Her iki taraf da mebâhis ve alâim-i ruhiyye ile uğraştıklarını ve alekser bu gibi mevzuları akl-ı beşerin mâ-fevkinde bir takım noktalar bulunduğunu tahattur etmelidir.

(Teslîs) talimini anlamak için Allah'ın vahdaniyetinden yola çıkmalıyız. Cümlece malum olduğu üzere (Allah) birdir. Şeriki ve naziri yoktur. Ve fakat (Allah) nasıl bir vâhittir. Alekser vâhitler cinslere göre tehallûf eder.¹⁸ Faraza: nokta-ı hendesiyyeyi ele alalım. Bu nokta taksim kabul etmez, görünmez. Lems olunmaz bir birliktir bir vahittir. Ve bu vâhitlerin içtimaındandır ki, hatt meydana gelir. Bu vahit mevhum olmakla beraber mevcudiyetini kabule mecbur oluruz. Kendisinde tenevvü ve teferruk katiyen yoktur. Sadece bir birliktir. Bundan sarf-ı nazar bir de maddi eşyayı teşkil eden anâsır vardır ki, onlar ulum-ı hikemiyye ve kimyeviyye nokta-ı nazarından "cüz-i lâ ye-tecezza"dırlar. Bu cüzlerin her birisi dahi vâhittir. Ve fakat onlar bir takım kabili-

yet ve imkânlarla muttasıftırlar ve ekseriyetle gördüğümüz mütenevvi eşya-yı maddiyenin husule gelmesini mucip olurlar. Daha Türkçesi bir nevi cüziler altını ve diğer nevi cüziler gümüşü ve başkaları müvellidi'l-hamûda ve müvellidü'l-mâyi ve bu iki unsurun cüzileri de suyu teşkil eder. Kezalik bir ağaç için veya uzvi bir mevcut içinde birdir dersek anın aksamı uzviyyesini ve o aksam-ı uzviyyeyi yekdiğerine rapt ve idare eden bir kuvvet anlarız. Ve keza bir âdem için de birdir, dediğimiz vakit: Anda da mütenevvi istidat ve kabiliyetlerin ve mevcudiyetinin müteaddit cihetlerinde ve bilcümle kabiliyet ve kuvvetleri üzerinde hâkim bir "ben"i olduğunu tahattür eder ve anlarız.

İmdi (Allah) birdir dediğimiz vakit ne cins bir birlik tasavvur edeceğiz? Bu sual gayet mühimdir. Allah'ın birliğini ikrar ettiğimizde ma'hût nokta-ı hendediye gibi sırf bir "birlik" ve tefrikten âri bir vâhid-i mahsus mudur? Yoksa anda kesret ve teferrük var mı? Bu suale cevap vermemiz lazımdır. Zira bizim dinî hayatımız Allah hakkındaki tasavvurumuza merbuttur. Biz Allah'ı teferrüksüz sadece bir birlik diye tasavvur eder isek dini hayatımız büsbütün başka bir renk alır. İmdi mezkûr suale cevap vermek için ancak bir tarik-i elzem vardır. Şöyle ki: Biz Allah'ın birliğinde ne gûnâ bir birlik olduğunu ve andan nasıl bir mevcut bulunduğunu ilhamından anlayabiliriz. Pek güzel bilirsiniz ki, din, ilham üzerine müessesedir. Gerek Hıristiyanlık, gerek İslâmlık Allah'ın ilham veren bir varlık olduğunu kabul eder. Ve fakat burada bir mesele var. Acaba "Allah" ilhamda kendisini âdeme keşf ve beyan eder mi? Etmez mi?! Keza ilhamdan biz (Allah'ı) mı öğreniyoruz? Bazı ferâiz-i ahlakiyye ve diniyyemizi mi öğreniyoruz?

Eğer ilhamın bize yalnız farzlarımızı bildirdiğini ve ilhamın kendisi ise tefehhus ve tefehhümden ba'id ve nâ-malum ve aynı zamanda bir birlik olduğunu ve kabul eder isek o zaman dini hayatın esasını tahrip etmiş oluruz. Din: Allah ile mülakat etmek demektir. Binaenaleyh Allah: Bilinmeyen bir mevcut ise din hayal-i bâtil olmuş olur. Bu sebepten gerek Hıristiyanlık ve gerek İslâmlık ilhamın bize Allah'ı keşf ve beyan eylediğini kabul etmelidir. Din-i İslâm iddia eder ki: (Allah) kendisini ezcümle enbiyaya ve alelhusus (Hazret-i Muhammed)e keşf ve beyan eylemiştir. Kezalik Hıristiyanlar da kabul ve iddia ederler ki (Allah) kendisini peygamberlere ve hususen İsa el-Mesih'de bize keşf ve beyan eylemiştir. (Allah) kendisini bu mukaddes zatlara ilham eylemiş ve onlar da Allah'ı manevi gözleriyle görmüşlerdir. Şu halde, peygamberlerin Allah hakkında bildikleri şeyler hakiki malumattır ve onlar insanlara (Allah) hakkında hakiki malûmat telkin ediyorlar ve etmişlerdir.

Eğer onlar (Allah) hakkındaki malumatlarını doğrudan doğruya Allah'tan almayıp ancak dolayısıyla bir melek veya Cebrail vasıtasıyla almışlardır, denilse

mesele yine, tebeddül etmez. O zaman da yine bilir ki, Cebrail veya diğeri bir melek Allah'ı görüp bilmiştir. Velhasıl bütün bu mütalaattan anlaşılıyor ki, eğer Allah Teâlâ âdeme ilham verecek ise kendini bir yol veya bir vasıta ile mahlûka keşf ve beyan eyleyecektir ve eylemelidir. Bununla beraber şu da itiraz olunur ki, ne bir âdem ve ne de bir melek ve hatta Cebrail bile Allah'ı kâmilen derk ve aklen ihata edemezler. Buna da sebep Allah fikr-i beşerin ihata edemeyeceği derecede azîm ve bi-nihâye bir mevcut olmasındandır. Ve filhakika da âdem, Allah'ı ancak kısmen ve cüzi bir surette anlayabilir ve daha ilerisine akıl erdiremez.

İmdi bu dediklerimiz sahih olduğu takdirde ilk defa hatıra hutûr edecek şey şu mesele olur! Acaba ilham, Allah'ın birliği hakkında bize neler haber verir ve ne gibi bir farziyatta bulunur? Bu hususta diyeceğiz ki: İlham Allah'ın bir cihetten derk ve fehm olunabildiğini ve âdem dahi anı bilebildiğini farz eder. Diğer bir cihetten ise, o tefehhus ve tefehhüm olunamaz bir varlık olduğuna dair haberler verir. Buna binaendir ki, Cenâb-ı Hak mücerret latif ve inayeti muktezâsı kendisini insana ilham etmeyi murat eder. Ve bunun netice-i hasenesi olarak da insan tarafından fehm ve idrâk edilebilecek ciheti izhar etmiş olur. Ve fakat aynı zamanda beşerin ihata edemeyeceği ve celâl ve azametine dayanamayacağı cihetini setr ve ihfâ eder. Demek oluyor ki "Allah" öyle bir mevcut ve anın vahdaniyeti öyle bir birliktir ki, o vahdette bir teferrük-i zati var ve onun zat-ı pâkinin bir ciheti beşere keşf ve beyan edilebilir ve diğer bir ciheti de akl-ı beşerin mâfevkinde bulunur. Bu böyle olmayıp da "Allah" sade bir "birlik" olsa idi o zaman o beşer tarafından ya bilinir veya bilinmez olurdu. Bilinebilir ise o vakit Allah mahdud bir daire içerisine alınmış olur ve böylece âdem Allah'ı kâmilen ihata etmiş olur. Ve fakat bu defa âdem tarafından kâmilin derk olunan "Allah" şüphesiz ki "Allah" olmaz ve olamaz. Bu noktadan sarf-ı nazarla Allah bilinmez ve O'nun beşer tarafından bilinebilir hiçbir ciheti yoktur der isek o zaman hep peygamberlerin ihbârat ve ilhâmâtı hayal, din ise itikâdât-ı bâtıladan ibaret olmuş olur. Lakin mesele öyle değildir. Din hakiki bir hayattır. İlham ise Allah'a dair hakiki malumatlar i'tâ eder. Nitekim bunu hem Hıristiyanlar ve hem de İslâmlar kabul ederler ve etmelidirler. Bu nokta anlaşıldıktan sonra nazar-ı dikkatimizi celp eden bir şey var ise o da her iki dinin bu büyük hakikati kabul ettikten sonra birbirlerinden hangi cihetlerden teferrük ettikleri noktasıdır? Biz bu hususta şöyle düşünüyoruz: Hıristiyanlık diyor ki, eğer Allah bize hakiki ilham veriyor ise demek oluyor ki Allah'ın bir mahfi ciheti bir de münkeşif ciheti vardır. (Allah) aynı zamanda hem akl-ı beşere fâik hem de akl-ı beşerin anlayabileceği bir mevcuttur. O sırf bir birlik olmayıp O'nun zatında ilhamın esası olan bir teferrük vardır.

İslâmiyet'e gelince bir Müslüman der ki: Ben biliyorum ki, bir Allah var. O'nun zatına dair teferrük sözü etmeği ise zâit addetmekle beraber câiz saymam. Allah bir yol ile kendini Hazret-i Muhammed'e keşf ve beyan eylemiştir. Elimizde Allah'ın bir ilhamı yani Kur'ân-ı Kerîm vardır. Ziyadesine girişmek bizim işimiz değildir.

İşte Hıristiyanlığın "teslis" taliminin bir esası buradadır yani, biz mezkûr talim ile Allah'ın sade bir vahdet olmayıp ancak onda bir teferrük-i zâtî bulunduğunu bize haber veriyor deriz. Vakıâ, İslâm dostlarımız bize burada diyebilirler ki, "siz bunun ile Allah'ın zatına dair esrarengiz meselelerle niçin uğraşıyorsunuz? Kitabı kabul edip bâkisini enbiyâya bırakınız." Şüphesiz bu ifadelerle Allah'ın birliğinde teferrük var mı yok mu meselesini mütalaa etmek insanın kendi hududunu tecavüz etmesidir. Ve sade bir merak neticesidir, demek istiyorlar. Ve fakat biz bu meselenin sade bir merak neticesi olduğunu kabul etmiyoruz. Ve daha ziyade tāmîk-i mesele etmek¹⁹ ciheti dini hayat nokta-i nazarından muvâfık buluyoruz. İşte nitekim ilham salt min-tarafillah malumat i'tası mıdır? Yoksa Allah'ı bilmek midir? Tarzında vaki olan soru bizi daha derin bir soru iradına sevk ediyor ve din: Allah hakkında bazı şeylere inanmaktan ibaret midir? Yoksa doğrudan doğruya Allah ile mülâkat mıdır? dedirtebiliyor.

Filvaki eğer din: Min-tarafillah ita-yı malumat ise o malumat nasıl gelmiş ise, bizim için fark göstermez. Yok öyle olmayıp da din: Allah ile bir mülakat ise o zaman ilhamda bizim bizzat Allah'ı bilmemiz lazım gelir. Ve Allah'ın âdem tarafından bilinir ve bilinmez ciheti bulunduğu gayet mühim bir keyfiyet halini alır.

Esasen bizce din: Allah ile bir mülakattır ve biz Allah'a dua ederken doğrudan doğruya O'nun ile konuşur ve ihtiyaçlarımızı ona haber veririz. Müstecâp olduğumuza da O'nun sedasını işitmekle biliriz. O'nu temcit ederken celâl ve cemâlini görüp O'na hamd ve senâ etmeye sevk olunuruz. Enbiya dahi O'nun ile konuşan ve O'nun sedasını işitip celalini gören kimseler idiler. Allah insanlardan uzak olmayan ve ancak her birimize yakın bulunan bir mevcuttur. Bunu hem İslâm hem de Hıristiyanlar kabul ederler.

İşte biz "Teslis" talimi ile evvela bu alakanın farz ettiği hakikati teyiden diyoruz ki: "Allah birdir. Ve öyle bir vâhittir ki, onun bize bir münkeşif ve bir de muhtefi²⁰ ciheti vardır." Bunu bir cümlede hülâsa etmek lazım gelse denilebilir ki: Allah'ın birliği, kendi zatında teferrük bulunan neviden bir birliktir.

İmdi "Allah" hakkında böyle inanmaklık Allah'a şirk koşmak sayılabilir mi? Ve Hıristiyanlar böyle düşünmekle Allah'ın vahdaniyetine mugâyır bir şey talim etmiş oluyorlar mı? Yoksa böyle olmayıp da bilakis vahdaniyeti daha muhkem

ve makul bir esas üzerine mi vazedyorlar? Bu hususlar da Müslüman kardeşlerimizin hakkımızda bir hüküm vermelerinden mukaddem bu meseleyi iyice ta'mik etmeleri lazımdır.

“Teslis” taliminin mevcut olan başka esaslarını da izah etmek muvafıktır şöyle ki:

İlham-ı ilahi: Allah hakkında bize daha ne gibi malumatlar i'tâ ediyor? Müslümanlar Kur'ân-ı Kerîm'e “Kelâmullah” derler. Ve fakat Allah'ın kelâmıdır. Dince hatıra bir sual varit oluyor. Acaba, bu kelâm mahluk mudur? Tabir-i diğere Kur'ân, Allah'ın mahlûkata taalluk etmek üzere yarattığı bir eseri midir? Yoksa hâlık mıdır? Daha Türkçesi bu kelimullah da ezelden mevcut idi de sonradan mı mahlûka münkeşif oldu? Bütün bu suallere karşı İslâm ilmi-i ilahiyatı uzun uzadıya tafsilâta lüzum görmüyor. Ve yalnız “Kur'ân-ı Kerîm” kelâm-ı kadimdir! diyerek işin içinden çıkıyor ve bu muhtasar cümle ile iktifa ediyor. Bununla birlikte biz bu cümleden şöyle bir mana istihraç ettiğimizi ketm edemeyeceğiz. Şöyle ki: “Kur'ân-ı Kerîm kelâmullahtır” cümlesinden maksat: “Kur'ân'nın kağıdı, mürekkebi ve onda zikrolunun bazı hikayeler mahlukta ait ve râci ise de onda bulunan esas hakikatler Allah'ın ezeli fikirleri olup Allah'ta ezelden mevcut idi!” Veya kelâm Allah'da ezeli olup ilhamda bize münkeşif oldu. Ve yahut da Allah ezelde kendi zatında tekellüm eyleyen bir varlıktır ve bu kelâmın insan ile alakadar olan ve insan tarafından anlaşılabilen ciheti ilham-ı ilahi ile bize münkeşif olur.

İşte “Kur'ân-ı Kerîm Allah'ın kelâmıdır” denildiği vakit zannımızca Müslümanlar bütün bu şeyleri anlıyorlar ve fakat “Allah: ezelde kendi zatında tekellüm eder” demekle ne anlarız? Ve bu şey Allah'ın vahdaniyetine dair bize ne gibi fikirler hasıl eder? Şüphesiz bunlar pek mühim suallerdir.

Eğer “Allah” kendi kelâmını insana keşf ve ilham etmek isterse elbette bunun için mütenevvi tarikler bulunabilir. İşte nitekim bu tariklerden biri ve belki birincisi: Tabiattır.

Bütün kâinat Allah Zülcelâl hazretlerinin eseridir. Ve bütün tabiatta Cenab-ı Hak kendi fikirlerini, kuvvet ve kavaidini, hüsn ve kemalini bize keşf ve beyan ediyor. Cihanda gördüğümüz fikirler Allah'ın fikirleri. Tabir-i diğere kelâmıdır. Sahib-i Mezmur bu ciheti pek güzel tarif ve tasvir ediyor ve diyor ki: “Semavat Allah'ın celalini hikaye ve levh-i sema Allah'ın işini ilan eder. Gün güne kelâm irad eder. Gece geceye ilim izhar eyler. Söz yok, kelâm yok, sesler işitilmez ise de onların sedası bütün zemine ve onların kelâmı dünyanın mün-tehasına vardı. Mezmur 19/1-4.”

Allah'ın kendi kelâmını insanlara keşf ve beyan etmesinin bir yolu da bazı mukaddes zatlara bazı alametlerle onu ihbar etmesidir. Ezcümle Hazret-i Musa'ya, Davud'a, Eşiya'ya, Hızkiyal'e Danyal'a vesairlere Allah kendi kelâmını ya hâl-i vecd ile veya bir seda ile veya bir manzara ile keşf ve beyan eyledi. Alekser bu nokta-i nazarı Musevilerle Müslümanlar kabul ederler. Ve onların Tevrat ile Kur'ân hakkındaki tasavvurları böyledir. Bu hususta Hıristiyanlık İslâmiyet'le müttefikdir. Yani, Hıristiyanlar dahi "Allah kendi kelâmını nev-i benî beşere keşf ve beyan eylemiştir" der. Yalnız Hıristiyanlar ile İslâmlar bir noktada yekdiğerinden ayrılıyorlar. Şöyle ki: İslâmiyet'te "Kelâmullah" kitapta münkeşif olmuştur. Hıristiyanlıkta ise bir zatta yani İsa el-Mesih'te izhar olunmuştur. İslâmlar Allah: Cebrail'in ağzıyla Hazret-i Muhammed'e kelâmullahı bazı evâmîr ve nevâhî suretinde ilham eyledi. Ve Hazret-i Muhammed bunu kıraat eylemekle Kur'ân meydana geldi" derler. Bu talime göre kelâmullah Kur'ân'da yani bir kitapta tecessüd edip nev-i beşere tebliğ edilmiştir.

Hıristiyanlığın iddiasına gelince "Allah" İsa el-Mesih'in hayatında bize kelâmullahı keşf ve beyan eylemiştir. Bu talime göre Allah kendisini yahut kelâmını bize bir kitapta değil bir zatta ilham eylemiştir.

İmdi Hıristiyanların bu kelâmullah talimi vahdaniyete mugâyir addolunabilir mi? Bu hususta cümlece malum olduğu üzere İslâm nazarında kelâmullahın en âli tecellisi "Kur'ân"dır. Hıristiyanlığın nazarında ise kelâmullahın en âli tezahürü İsa el-Mesih'tir. İslâm: "Vâhidullah nev-i beşere Kur'ân'da söylüyor" diyor; Hıristiyanlık ise "Vâhidullah nev-i beşere İsa el-Mesih'de söylüyor" diyor. Keza İslâm: "Vahit olan Allah kendi kelâmını Kur'ân'da bir takım evâmîr ve nevâhî ile tecessüd ettirerek nev-i beşere izhar ediyor ve âdemler evâmîrleri icra ve o menhiyattan içtinap ettikleri takdirde kelâmullahı mutî ve indallah makbul olmuş olurlar" diyor. Hıristiyanlar ise "Vâhidullah kendi kelâmını İsa el-Mesih'in şahsında cesetlendirerek nev-i beşere izhar etmiştir. Ve âdemlere bu zatın hayatına iman ve imtisal ederek kelâmullahı mutî ve indallah makbul olmuş olurlar" diyor. İslâm'ın bu iddiası Allah'ın vahdaniyetine mugâyir olmadığı gibi Hıristiyanlığın dahi iddiası vahdaniyet hilafına değildir.

Ve fakat ilham hakkında olan bu iki talimin hangisi Allah'ın zatına ve onun vahdaniyetine dair daha mükemmel bir mana izhar eder? Cenab-ı Hak taraf-ı sübhaniyesinden varit olan kelâmını nev-i beşerin anlayabilmesi için şüphesiz kelâmullahını bir vasıta ile bizlere münkeşif kılması lazım gelir. Binaenaleyh, ittihaz edilecek vasıtalar miyanında bir kitap mı yoksa bir zat mı daha ziyade vazife-i tavassutiyyeyi ifa edebilir? Ve Allah'ın ilham olunabilecek ciheti bir kitapta mı yoksa bir zatta mı daha iyi tecessüm edebilir? Allah'ın kelâmının yahut onun zat-ı pâkinin insan tarafından idrak olunabilir ciheti bir takım evâmîr ve nevâhîde mi yoksa hayatı tecelliyatta mı daha iyi izhar edilmiş olur?

İlham cihetinden İslâmlık ile Hıristiyanlık arasında mevzu-ı bahs ve müzakere edilecek mühim meselelerden birisi bunlar olmakla beraber biz bu bahisle- re girişmeyeceğiz ve çünkü şimdiki mevzu-ı bahsimiz “tevhid” ve “teslis”tir. Maahazâ bütün bu noktalara lakayt kalmayarak iddia edeceğiz ki, kelâm-ı ilahinin bir takım evâmîr ve nevâhî suretinde bir kitapta tezahür etmesinden bazı fikirler alınabiliyorsa da o kelâmın bir zatta teecessüt etmesinden şüphesiz ki daha mükemmel bir fikir peyda etmek mümkün olur.

Buna da sebep kendi derunumuzda öyle bir kuvvet ve öyle bir mevcut görüyo- ruz ki, o “bilen” ve “bilinen”dir ve aynı zamanda “ben” hissinde müttehit bir vâhittir. Onda teferrük ve vahdet bütün manasıyla hakiki ve mükemmeldir. Bundan istidlâl ediyoruz ki, “Allah” dahi nâtık bir zattır. Bilen ve bilinen, tefekkür eden, seven ve kuddûs olan bir mevcuttur. Onda hem teferrükât ve hem de vahdet hakiki müncelidir²¹ ve bunlar yekdiğerine daima muvafık ve hemahenkter.

Hülâsa-ı kelâm diyebiliyoruz ki, Hıristiyanlığın teslis talimi vahdâniyete mu- gâyır olmayıp bilakis vahdaniyeti daha âlî bir manada tasvir etmektir.

Allah Teâlâ hazretleri hakkında bilinmesi lazım gelen bir cihet daha var ise o da onun yalnız bilen bir mevcut olmayıp kuvvet-i iradiyyeye dahi malik olma- sı meselesidir. Filhakika Cenâb-ı Hak âtıl değil fâildir. Ve O’nun faaliyeti bize başlıca üç tarîkte zâhir olur.

1. Emr-i hilkatte olup bu hususta “Allah” bi-tamâmiha fâil ve hâlıktır. Ve şu kâinat bir sebep-i evvelin faaliyetiyle vücuda gelmiştir. O, ister kelâm ile em- rederek ve isterse bizzat kendisi âmil olarak bu âlemi vücuda getirmiş olsun.

“Aristo” nun dediği gibi “Allah” ilk sâik ve muharriktir. Ve kâinatı ilk defa tah- rik ve tedbir eden “Allah” olmuştur.

2. Kâinatın mevcudiyet-i hâliyesinde yine “Allah” faildir. Ve bütün tabiat, müstakillen değil. Ancak Allah’ın irâdesi ile bakidir.

3. İlhamda dahi “Allah” faildir. “Allah” kendi kendisini yahut kendi irâdâtını insanlara keşf ve beyan etmek murat ettiği vakit ilhamda bizzat fail olur.

İmdi bu üç nevi fiillerde “Allah” kendi zatıyla mı eserinde mevcuttur? Yani Al- lah “halk ederken yahut kâinatı idare ederken ve ilham verirken bu mahlûkat- ta ve ilhamâtta kendi zâtıyla mı mevcut olarak fâildir. Yoksa olmayarak mı fa- ildir? Bu suale zannımızca İslâm uleması iki yolda cevap verirler. Şöyle ki: Bir sınıf ulema Cenâb-ı Hak nâ-mütenâhi bir varlık olduğu için ne cüz’en taksîm olunur ve ne küllen mahlukatta mevcut olabilir! “Allah” mahlûktan ayrı olarak mevcut ve ondan hariç olarak fâildir. Mahlukatta Allah bulunmaz! Diğer bir

sınıf ulemaya gelince: Onlar [Allah'ı mahlûkattan ayırır isek mahlûk Allah'tan müstakil bir mevcut olur. Yani mahlûk mutlak olmuş olur. Hâlbuki tabiata ve insana ve ilhamâta nazar-ı dikkat ve im'ân²² ile bakar isek onlarda huzur-ı ilahiye çeşm-i basiret ile görmemek mümkün değildir. Binaenaleyh, Allah'ın huzurunun mahlûkta, hususen insanda ve ilhamâtta mevcut olduğunu kabule mecburuz, lakin "Allah" vâhit olup taksim kabul etmez olduğundan mahlûk ile hâlik, âdem ile Allah'ın bir mevcut olduğunu kabul etmeliyiz] derler. Bu sınıf ulemaya (sufi) veya (mutasavvıf) denilir. Mutasavvıflar vahdet-i vücud, *pantheism* felsefesine tabidirler. Bunlar bir "Allah" ve bir "âlem" kabul edip her şeyin hakikati "Allah" olduğuna ve mahlûkun ise alâim-i zâhireden başka bir şey olmadığına kâildirler. Mezkûr mütalaata Hıristiyanlık uleması, farklı bir mukabelede bulunuyor ve diyorlar ki, [Allah'ı mahlûktan ve ilhamâttan ayırmak câiz değildir. Zira sebep-i hakiki ve evvel "Allah" olup O murat etmedikçe mahlûk mevcut olamaz. Ve mahlûkat gerek cemadat, gerek nebatat ve hayvanat ve gerekse insan münferiden hem müctemian, hem cüz'en hem küllen Allah'a merbût ve mukayyet olup Allahsız kâim olamazlar. Zira bir an Allahsız durabilirler ise, bir ay bir sene hatta ilelebet Allahsız durabilirler. Ve artık Allah'a ihtiyaçları kalmaz.] Filvaki sûfiyenin dediği gibi bu gün cihana hakiki bir nazar ile bakar isek orada Allah'ın elân fail ve hazır olduğunu görmemek mümkün değildir. Binaenaleyh kâinatta Allah'ın halen hazır ve âmil olduğunu kabule mecburuz, lakin sufiler gibi Allah'ı kâinatla tevhit etmek de doğru değildir.

Vahdet-i vücud mezhebi aleyhinde birçok itirazlar var ise de şimdi onların tafsiline girişmeğe lüzum yoktur. Mahlûkatı hususen âdemleri alâim-i zâhire addedip her şeyi Allah'ın tecelliyatı addetmek bîhad ve hisap müşkülât ve tenakuzâtı mucip olacağından onu kabul edemeyiz. Binaenaleyh makul ve mantıki netice şudur. Allah'ta öyle bir teferrük-i zati var ki, o kendi faaliyetinde hem âdeme münkeşif olabilir; hem âdemden mahfi ve mestûr kalır. "Allah" hem mahlûkta hazır ve âmil ve hem de mahlûka fâiktir. Tabir-i dînîce "Allah" hem zaman ve mekândan münezzehtir hem de aynı vakitte hâzır-ı mutlaktır. "Allah" ilhamât verdiği dahi ilham-i ilahi Allah'ın faaliyeti olmayarak keşf olunamaz. Ancak vasıta-ı ilhamda "Allah" kendisi âmil olarak ilham verir. Demek oluyor ki, hem tabiatta Allah'ın huzuru var hem ilhamda Allah'ın zati mevcuttur.

Mademki, insanlar dinî hayatta Allah ile mülakat edecekler. O halde Allah Teâlâ hazretleri nev-i benî beşerde dahi âmil olmalıdır. Ve Allah'ın böyle hem mahlûkta hem de ilhamda fâil olması ve aynı zamanda mahlûkata fâik bulunması için ruh olması lazımdır. Zira biz kendi derunumuzda bilip hissettiğimi-

ze göre teferrükât-ı zâtiyyeye mâlik olup da hakikaten bir olmaklık ancak ruha ait bir sıfattır. İmdi bütün bu faraziyelerde şirk tasviri var mı? Bizce Hıristiyanların bu faraziyesi vahdaniyet hilafında olmayıp evvelkiler kadar ve belki daha ziyade vahdaniyeti müeyyittir. Binaenaleyh Hıristiyanlar İsa el-Mesih'te Allah bizzat huzuru ile fâildir. [Onda biz Allah'ı görüyoruz] diyorlarsa şüphesiz ki, şirk koşmuş olmuyorlar. Ve bilakis vâhit olan Allah'ı takdis etmiş oluyorlar.

Allah'ın kainat ve ilhamdaki faaliyetini anlamak için diğer bir sual daha irat etmemiz lazım gelir yani, "Allah" kendi zatında mine'l-ezel fâil midir?! Hepimiz de bilir ve takdir ederiz ki "Allah" ölü ve âtil değil, belki hay ve faal bir mevcuttur. Ve fakat şu da malumdur ki, hayat hareketi istilzam eder. Bâhusus Allah bi'l-cümle hakikatin menba'ı olup O'nun hissiyatı "hayat-ı akliyye"dir. O masdar-ı mutlak olup kelâm makamında kendi kendinden sudûr eder. Ve ruh makâmında kendine rücû eder. Zaten Allah'ta bir teslis mevcut olmazsa O'nun tarz-ı hayatının cereyanı nasıl tasavvur ve tasvir edebiliriz? Vakîâ O'nun zatında olan bu hayat ve harekete ve bu hayat ve hareketi mümkün kılan teslise dair hatırımıza öyle sualler varit olabilir ki, onlara hiçbir beşer cevap veremez. Ve fakat bizim mahdud aklımız "Allah" hakkında tefekkürâtta bulunurken ancak bir daire-i mahdûda dâhiline inhisâr edebilir. Ve ondan sonrasını idrâk edemez.

Esasen bizce teslisten anlayabileceğimiz bir cihet var ise o da Allah'ın âtil ve ölü olmayıp âmil ve hay olduğudur. Hem faaliyet ve hem de hayat, ancak teslis ve teferrükâtı ile mümkündür. Ve bu faaliyet ve hayat Allah'ın zatında olduğu gibi gerek hilkat ve gerekse ilham ve halâs işinde dahi zâhirdir. Bundan ileri geçmek ve Allah'ın zatına dair bir takım mesâil ile uğraşmak beşerin daire-i hududu haricindedir. Bâlâda ifade ettiğimiz veçhile Allah emr-i hilkatte ve idare-i âlemde bizzat ve tebliğ-i ilhamında huzuruyla mevcut ve faal bulunduğu gibi hayat-ı zatiyesinde müşahede olunan bu teslis-i teferrükât hususlarında dahi zâhirdir.

Allah hakkında mütalaat ve tefekkürâtta bulunuyorken bir de "muhabbet" meselesi nazar-ı dikkatimizi celp eder. "Muhabbet" tabiri, alekser "aşk" manasında yani, esası cesette bulunan maruf hayat hakkında istimal olunursa da tabir-i mezkûrun daha âli ve ruhani manası olacağında şüphe yoktur. İşte nitekim: Hakiki bir surette "muhabbet"i tarif etmek lazım gelse diyebiliriz ki [muhabbet: Bir zatta görülen ahlakî ve manevî liyakatten dolayı o zata karşı diğer bir zatın hissettiği hoşnudiyet, memnuniyettir!]. Şüphesiz bu tarif güzeldir. Ve hoşnudiyet ve memnuniyet ise sırf ruhi bir hâl neticesidir. Necip, fazıl, halim, zeki ve sair evsâf-ı akliyye ve ahlakiyye ile muttasıf ve mütemessil bir zâtı, o evsafı bilip takdir eden diğer bir zat görünce o âdemi sever. Ve onun ile

halis ve samimi dost olur. Muhabbetin bu tarz tarifi ancak ahlaken temeyyüz etmiş zevat hakkında cârîdir. Nitekim bu nevi muhabbet Allah'ta da vardır. Mesela İbrahim: Cenâb-ı Hak'ta evsaf-ı celilesine müştak ve Allah da İbrahim'in sadakat ve faaliyetine hayran oldukları için her ikisi de yekdiğerlerini hakiki muhabbet ile sevdiler. Ve Allah Teâlâ böylece İbrahim'e "halilullah" tesmiye etti. Kezalik insanlar Allah'ın irâdâtını meserretle icra ettikleri için Cenâb-ı Hak onları mezkûr muhabbet ile sevdi. Ve bilcümle peygamberleri de bu suretle mazhar-ı muhabbeti eyledi. Pek güzel amma, acaba Allah'ta bulunan bu muhabbet yalnız mahlûka yani nev-i beşere mi mahsustur. Yoksa onda ezeli midir? Veya tabir-i diğere kendi zatını da sever mi? Bizce muhabbet gibi zi-kıyem²³ olan bir sıfat O'nun zatında ezeli olmak icap eder. Allah'ın zât-ı pâki sevmeye layık olduğu gibi Allah dahi bu hakikati ezelden bilir ve söylemeye lâayık olan zâtını bizzat kendisi sever.

İşte bütün bu noktalar malum olur olmaz nazarlarımızda bir hakikatin tecelli ve tezahür ettiğini müşahede etmemek kâbil olmayacak ve "teslis" talimi daha güzel anlaşılmiş olacak. Bakınız nasıl?

Cenâb-ı Hak vâhittir. Ezeli ve ebedi olmakla beraber zaman ve mekândan münezze ve akl-ı insaniyyenin mâfevkinde nâ-malum bir mevcuttur. O masdar-ı mutlak yani, her şeyin menbaı ve eb-i mevcudattır. İşte Hıristiyanlar teslis bahsinde "peder" tabirini masdar-ı mutlak ile muhabbet fikirlerini ifade etmek için kullanırlar.

Bu zat-ı celildir ki, âlemi halk etmiş ve ondan nutk ile temeyyüz etmiş olan insanı yaratarak ona müteaddit tariklerle ilham vermiş ve böylece beşeriyete münkeşif olmuştur. Ve bütün bu mahlûkat ve bu ilhamât Allah'ın kelâmı ile sahâ-i husul ve imkâna gelmiştir. Bir de tecelliyât ve ilhamâtta "tederrüc"²⁴ vardır. Nasıl ki mahlûkatın bazısında nispeten az hakâyık ve dar-ı hayatı tecelli ediyor. Diğerelerinde daha ziyade hakikatler ve daha vâsi hayatlar mütecelli oluyorsa²⁵ böylece ilhamda da tederrüc ve tekâmül vardır. Ve ilhamâtın en mükemmel tecellisi İsa el-Mesih'tir. "Allah" kendi ilhamâtında bizzat kelâmı ile hâzır ve âmil bulunduğundan akl-ı insaniyyenin ihata edebileceği en mükemmel ilham, İsa el-Mesih'te münkeşif olmalıdır. Ve Hıristiyanların itikadınca İsa el-Mesih'tir.

Ve "ruh" olan "Allah" aynı zamanda insanın ruhunda da âmil olup onu halas eder ve ona hayat-ı ebediyye verir. Bundan müstebân²⁶, oluyor ki akl-ı insaniyyenin mâfevkinde ve âdemlerden mestur bulunan "Allah" yani "peder" aynı vakitte tenezzül edip ilhamâtta, hususen Rabbimiz İsa'da tezahür etmiş ve böylece nezd-i ilahide kelâm-ı kadim olan veya tabir-i diğere "oğul" bu-

lunan ve bütün insanları Allah'a doğru cezbedip ve müminlerin kalplerini tarik-i hakka ve hakikatte irşat eden huzurdur. Ve nitekim Allah'a bu cihetten "Ruhulkudüs" tesmiye ederiz. Bu üç uknum "bir Allah'tır". Yoksa "üç Allah" değildir. Ta'bîr-i âharla "ehad-ı mahz" değil, tesliste ehaddir. İşte Hıristiyan ilm-i ilahiyatı teslisi böyle anlar.

Teslis'e Dair Bazı Sualler ve Cevaplar

Müslüman biraderlerimizin hâtırlarına sâlûs-ı şerif talimine dair bazı sualler varit oluyor ki, onlara kendi nokta-i nazarımızdan cevap vermemiz lazım gelir.

1. Mesih: Allah'ın oğlu mudur? Allah'ın oğlu, tabirinin istiare olduğu aşikârdır. "Allah'ın eli, Allah'ın gözü, Allah'ın tahtı, Allah'ın kelâmı" gibi birçok tabirler harfiyyen almayıp istiare tarikiyle kullandığımız gibi "Allah peder, Allah'ın oğlu" ve emsali tabirler de istiairedir.

Bu istiaarenin müstearı, yani ima ettiği hususa gelince "oğul" tabirinin şümul-i dâhiliyesi bir menbaa merbutiyyet ve muhabbetten ibarettir. Bir ferдин hudûs ve tekevününe sebep olan kimse ol ferde "oğlum" der. İmdi, Mesih: Pedersiz olarak Allah'ın tesiri ve nefhetmesiyle Meryem'den doğduğu için pek münasip olarak ona "Allah'ın oğlu" denilir. Nitekim Hazret-i Âdem'e dahi bu suretle tesmiye olunur. Değil bunlar hatta insanlar bile kendi mevcudiyetini cismani peder vasıtasıyla Allah'tan aldığı için "Allah'ın oğulları" tesmiye olunabilir. Bundan maada Mesih: Allah'ı ekmel bir muhabbet ile sevdiği için Allah kendisine "oğlum" demiştir. Allah İbrahim'e "halîlim!" desin de Mesih'e niçin "oğlum!" demesin ve böyle hitapta bulunmasın! Ve bu şey tevhitte ne sebepten mugâyır addolunsun?! Mesih: Cismani pedersiz doğduğu ve Allah ile kendi arasındaki muhabbet bilcümle ebnâ-yı beşerden daha şedit ve daha derin olduğu için en âli manada olarak Allah'ın oğludur.

Mesih: Allah'ın oğlu tesmiye olunmasının başlıca sebeplerinden biri de, kelâmullahın Mesih suretinde tecessüd etmiş olması ve Mesih'te hulul ve inkişaf etmiş olmasındandır. Esasen kelâmullah: Tesessüdden mukaddem hem tefekkür ve hayat ve hem de hareket ve muhabbet olarak Allah'ta ezelden mevcut idi. Ve bu nokta-i nazardan kelâm: Allah'tan sudur ettiği gibi yine Allah'a rücû eder. Tabir-i diğerle Allah'ta masdariyyet ve sudûr ve ricat: Ezelidir ve kelâm: Her ne kadar Allah'tan sudûr ederse de, yine O'dan ayrılmaz. Zira: Kelâm Cenâb-ı Hak'ta hâdis yani, mahlûk makamında değil, belki rükn makamında mevcuttur. Yani Allah'ın zatı kelâmsız kâim değildir. Belki kelâm ile kâimdir. Ve hem de kendinden sudûr eden kelâm "kadim" dir. İşte Kitab-ı Mukaddes,

Mesih'te zâhir olan kelâm-ı kadîm bu nokta-ı nazardan “oğul” diyor. Tabir-i âharla Allah'ta muhabbetin rûkn-i esasî olan kelâm: Allah'ın oğludur. İmdi, eğer vâhit Allah'ta masdar ve kelâm erkânı var ise ve bu erkân ilahî muhabbetin esasî ise iş bu rûkn-i kelâma insani tabirle “oğul” tesmiye etmekte hiçbir mahzur bulunmamalıdır. Ve biz Hıristiyanlar da “oğul” tabirini bu suretle istiare ettiğimiz için Müslüman kardeşlerimiz bizi müşrik saymamalıdır. Bir Müslüman “Allah nutketti” dediği vakit biri [hâşâ Allah'ın ağzı ve dudağı, nutku mu var ede!] dese ve bu ne derecelere kadar haksız bir itham olursa, Hıristiyanlar da Mesih'e “Allah'ın oğlu” dedikleri için onları ta' nedenler o derece haksız bulunurlar.

2. Niçin “Meryem”e Allah'ın validesi diyorsunuz, Allah bir valideden doğarmı? Biz Protestanlar “Hazret-i Meryem”e Allah'ın validesi demeyiz. Ve bizim itikadımızca mezkûr tabir İncil-i Şerif'in ahkâmına muvafık değildir. Meryem; Mesih'i doğurduğu içindir ki, Mesih'in validesi ve yahut Rabbimizin validesi tesmiye ederiz.

Diğer kiliselerde “Meryem”e Allah'ın validesi tabiri ıtlak olunmasının hakiki sebebini Müslümanlar iyi anlayamıyorlar. Vakıan, bu gün bile eski kiliselerde İncil'in hakiki talimatlarından kâmilten haberdar olmayanlar bu bapta gayr-ı makul tasavvurâta zâhiptirler. Lakin ta bidayetden beri Hıristiyan ilm-i ilahiyatının mezkûr tabirle teyit eylediği şey, Müslümanların zannettiğinden külliyyen farklı bir şey olmuştur. Tarih-i miladın dördüncü ve beşinci asırlarında “Mesih'te ulûhiyet insanîyle ne zaman ittihat eyledi” suali nazar-ı dikkati celp etmişti. Bazıları Mesih'in adi bir âdem gibi doğup büyüdüğünü ve ulûhiyetin ya vilayetinden sonra veya vaftizinde kendisiyle ittihat ettiğini iddia ettiler. Kilise, bu efkâra muhalefet etti. Ve Mesih, cismani bir peder sayesinde olmayarak Ruhullah'tan Meryem'in rahmine düşmüştür diye talimatta bulundu. Filhakika Mesih'in vilâdeti ilahidir. Binaenaleyh Meryem adi bir insan doğurmadı. Ancak, kâmil Mesih'i doğurdu.

Malum olduğu üzere, Müslümanlar Mesih'e “Ruhullah” derler. Şu halde, Meryem'den doğan “Ruhullah” olduğu halde o nokta-i nazardan Meryem'e “Ruhullah'ın validesi” tabiri “Meryem”in de Ruhullah'ın zuhurundan hissedar olmuş idiği fikri -cüzi olsa da- irşat eylediği anlaşılrsa o tabiri külliyyen reddeder. İşte biz Protestanlar dahi “Allah'ın validesi” tabiriyle bir gûnâ sû-i tefehhüme yahut bir takım itikâdât-ı bâtılaya sebebiyet vermeyelim diye tabir-i mezkûru reddelemiştir.

3. Hıristiyanlar ekânîm-i selâsede pederi “zât ve kelâm” ile ruhu onun “sıfatları” olarak addetseler de, teslis müşkilinden kurtulsalar olmaz mı?

Müslümanlar bu sualleriyle zannediyorlar ki, “Allah’ın zâtı bir ve sıfatları müteaddittir” demekle teslis müşkilatından kurtulabileceğiz. Ve “hayat, ilim, kudret, kelâm” hep Allah’ın sıfatları olup kâinat ve ilhamda Allah’ın zatını değil, sıfatlarının eserlerini görürüz. Allah’ta teferrükât-ı zâtiye değil ve belki sıfat-ı müteaddide vardır ve bu suret-i itikat Allah’ın vahdaniyetine mugâyır değildir, derler.

Lakin bir [zât ve sıfat] meselesi zannetmeyiz ki, hall-i müşkilat edebilsin! Ve çünkü teslis bahsinde biz Allah’ın “kelâm” sıfatını alıp O’na “zat” olmak sıfatını atfederek ikinci uknum meydana getirmiyoruz. Ancak “Cenab-ı Hakk’ın tekellüm etmesi mevcudiyet-i ilahiyesinde teferrükât-ı zâtiye istilzam eder” diye iddia ediyoruz. Zaten sıfatın esası da teslistir.

Faraza: “Allah” Alîm’dir diyoruz. “Allah” dünyayı, güneşi, yıldızları, görünür ve görünmez âlemi bilir” deriz. Lakin Allah’ın ezelden bildiğini nazar-ı mutâlaaya alıyorsak, o ezeliyyette Alîm olmak için ilminin merkez ve muhiti yani bilen ve bilineni kendi zâtı olmak lazımdır. O bilmek için kendinden sudur edip yine kendine rücû eder ve böylece ilmi kâmil ve mutlak olur. Binaenaleyh Allah’ın âlim sıfatı, Allah’ta teslis istilzam eder.

Allah’ın kainattaki âsâr kudretini hâricî âlemde ve bizlerde görüyoruz. Ve ezelden olan eser-i kudreti kendi zatında zahirdir. Yani “Allah”, kendi zatında ezelden fâil olup kudreti kendinden sudur ve yine kendine rücû eder. Binaenaleyh, Allah’ın kudreti zâtında teslis istilzam eder. Kezalik, Allah’ın hayat yahut kutsiyet sıfatını alsak aynı neticeye vasil oluruz. Zira: Sıfat, ancak teferrükâta mümkündür. Ve teferrükâtsız vâhid-i mahz sıfatsız bir sıfırdır. Sıfat: Mahlûkta bir mevcudun diğer bir mevcut ile alakasıdır. Allah’tan ise sıfat kendi kendine olan alakasıdır. Bu ise, zat-ı ilahiyede teferrükle mümkündür. Allah’ın mahlûkata nazaran evsafı: Zâti evsafın bi’l-ihhtiyar mahlûka tevcih edilmesidir. Şu halde Allah’ın sıfatı zatından ayrılmaz demek daha doğru olur. Binaenaleyh “Allah’ın sıfatı hiçbir cihetle bizimkine benzemez” demek yahut “Allah’ın sıfatının asarı Allahsız kâim olur” demek câiz olmaz. Zira: Eğer Allah’ın ilmi, kudreti, kutsiyeti, hayatı ile bizim ilmimiz, kudretimiz, hayatımız hiçbir veçhile birbirine benzemeyen evsaf iseler. Bizim Allah’a dair olan tefekkürlerimiz gayr-ı hakiki ve “Allah” bizim için nâmalum bir keyfiyet olmuş olur. Ve bu takdirde de hepimiz lâ-edri olmamız lazım gelir.

Fakat bazı İslâm muallimler, “zat-ı vacip” künhü cihetiyle meçhul, evsafı “ciheteyle malumdur” diyorlar. Hâlbuki gerek künh gerek evsaf ikisi de zatullah ile kaimdir. Künh zatın cevheri, evsaf ise, zatının mevsufudur. Şu halde İslâm uleması kabul ediyorlar ki, zat-i ilahiyyenin bir meçhul ve bir de malum ciheti vardır. Ve bu iki cihetleri birbirlerinden mefruklardır. Mademki Allah bize

evsafıyla malumat verdiği zaman hâşâ bizi aldatmaz, ancak bize tam hakikati beyan eder. Demek oluyor ki, biz evsaf-ı ilahiye ile zât-ı vacip hakkında sahih malumat alıyoruz. İşte biz Hıristiyanlar meçhul olan künh-ı ilahiye “eb” ve evsafın esası olan rükne “ibn” diyoruz. Zira insan bir cihetle suret-ı Allah’ta halk olunmuş olduğundan “Allah” ondan baîd değildir.

4. Uknum-ı sâni Mesih’teecessüt ederse, onda Allah kısmen mi, yoksa kâmilen mi tecelli eder? O zaman kâinat ya kısmen veya kâmilen her ne suretle olursa olsun Allah’tan yahut Allah’ın kelâmından mahrum kalmış olmaz mı?

Bu mesele Müslümanları daim şaşırtmaktadır. Ve nazarımızca müşkülâtları şu iki husustadır. Evvelen, üç nevi vâhit bulunduğu yani, vâhid-i mahz, vâhid-i mürekkep ve vâhid-i müteferrik bulunduğu unutuluyor. Vâhid-i mahza en iyi misal nokta-ı hendesiyyedir. İş bu nokta ne inkısam ve ne de teferrük kabul eder. Sıfatsız, kuvvetsiz bir birliktir. Vâhid-i mürekkebe misaller pek çoktur. Ezcümle bir taş, bir ev, bir makine, bir dünya, kezalik cins ve nev’e işaret eden kelimat-ı münferide miyanında; mesela at, kuş, nev-i beşer, kabine ve sâirenin cümlesi bu sınıf vâhittendirler. Başka bir vâhit de vardır ki, cüz’ilerden yahut fertlerden mürekkep olmayıp ancak farklıdır. Erkân yahut prensipler ile kaim olur. Bu rükünler ne cüz’idir, ne sıfattır, ancak bizzat mevcut kendisidir. Bunun bir misali, maddenin cüz-ü lâ-ye-tecezasıdır. Bu cüz, taksim kabul etmez, yine de öyle farklı kuvvet ve kabiliyetleri vardır ki, onların sayesinde terkiâtta müteaddit neticeler meydana getirebilir. Bunun en güzel misali insanın “ben” diyen şahsiyetidir. Âdem “ben” derse bu “ben”i bir zat makamında sıfatlara mâlik ise de, cüz’ilerinden mürekkep olmayan bir zattır. O, bilir, yani âlimdir. İrade eder, yani kudreti vardı. Hisseder yani hissiyatı var, bu sıfatlar kendisinden ayrılmaz, yine de kendinin cüzleri değildir. Bu “ben” diyen zât bilir iken hem bilir hem bilinir. Hiss-i derûnunda yani ıttılâ’-ı zâtîde âdem kendisini bilir. Yani, “ben beni bildim bileli şu şey şöyledir” dediğimizde işte âdem’in zatındaki bu teferrükü işrâb ediyoruz. Şöyle ki, âdem’in zatı aynı vakitte bilen ve bilinen bir mevcuttur. Lakin bu teferrükât “ben” diyen zâtı cüzlere taksim etmez. Ancak onun ehâdiyyetini tevsî ve ilâ eder. Dikkat olunsun ki, “ben beni bildiğimde” denildiği vakit bilen tam benim. Bildiğim dahi tam ben olmuş olurum. Lakin bende iki zat yoktur. Bir zat var. Kezalik bende bir “ben” var ve bu bir ben bilen ve bilinen iki ben ile kâimdir. Bir âdem’in cesedi mürekkep vahittir. Ruhu ise, cüzsüz ve teferrüklü vahittir.

İmdi, biz Hıristiyanlar Allah’ta teferrükât vardır diyor isek o teferrükât birbirlerinden ve zatından ayrılıp mürekkep bir varlığın cüz’leri, yahut bir nevin efrâdı olmazlar, ancak bu bir olan Allah bir teferrükâtle kaimdir. Bu anlaşıldığı takdirde, artık bâlâdaki suale bir lüzum kalmaz.

Diğer bir müşkül de, şuradan zuhur ediyor ki, Müslümanlar mekân ve zamanda fâil ve âmîl olacak olan her bir mevcudun bizzarure mekân ve zaman şartıyla mukayyet olması lazım gelir diye düşünüyorlar. Bu faraziye doğru değildir. Bugün fennen ispat olunmuştur ki, şu maddi mevcudatın esas olan cüz'ü lâ-ye-tecezzâ²⁷ mekân şartıyla mukayyet olmayan bir kuvvet merkezidir. Bizim ruhumuz cesedimizin kâffe-i azasından ve bazen gayet baîd olan aksamından ahz-ı tesir etmekte ise de, kendisi her cihetle mesafe şartıyla mukayyet değildir. Yani o eb'âd-ı selâseden müteşekkil değildir. Ruh ne müdevver ne de mûka'ab değildir.

İmdi niçin Cenâb-ı Hakk mekân ve zamanda fâil ve âmîl olmaklığı murat ettiği vakit mekân ve zaman şartıyla mukayyet olsun ve cüzilere taksim olunsun? Kendisi zaman ve mekândan münezzehe olduğu cihetle cihanın hem bu noktasında hem de diğer bir noktasında bütün manasıyla fâil olup yoksa mekân ve zaman şartıyla mahdut olmaz. Zaman ve mekândan münezzehe olduktan başka her yerde dahi hâzır ve nâzırdır. İşte nitekim Allah zatıyla Mesih'te fâil ve âmîl olup aynı vakitte cihanın diğer kısmında zatıyla fail olan ve aynı vakitte kâinata fâik olan zat-ı pâkinde kâmil bir lâhutiyet icra-yı faaliyet eder. Ve buna hiçbir mâniada yoktur. Binaenaleyh bu cihet güzelce anlaşıldıktan sonra Allah uknum-ı sâni makamında Mesih'te tecelli edince vaftiz edici Yahya'ya veya onunla muasır olan bir peygambere Allah'ın kelâmı nasıl nüzul edebilir? sualine hacet kalmaz. Zira Allah aynı vakitte fezanın her bir noktasında kendi zât ve sıfatıyla hâzır ve fail olabilir. Ve zaten mekândan münezzehe olduğu cihetle bu faaliyeti kendisinde bir inkisâm yahut cüzi külli farkları istilzam etmez. Bilakis eğer "Allah aynı vakitte fezanın farklı noktalarında zat ve sıfatıyla fail ve âmîl olmak için zatının inkisâmı lazımdır, der isek, Allah'ı zaman ve mekân şartıyla mukayyet bir mevcut farz etmiş oluruz. Hâlbuki Allah bu nevi hudutla mahdut olmayıp Mesih'te tecelli ve tecessüd edebilir."

5. Mesih'e niçin peygamber demiyorsunuz da Allah tesmiye ediyorsunuz? Bir vâlideden doğup büyümüş olan bir âdemi te'lîh etmek caiz olur mu?

Bu suale şu suretle cevap veriyoruz: Mesih, nev-i beşere ilham-i ilahiyi tebliğ eyleyen bir peygamberdir, fakat onun tebliğ eylediği ilham min-arafillah verilen bir takım evâmîr ve nevâhî olmayıp ancak zat-ı ilahidir. Ve Mesih, Allah'ı yalnızca bir takım takrirler ve ifadelerle değil ancak bizzat kendi hayatıyla izhar ve beyan etmiştir. Bu tezahür dahi ömrünün sade bir kısmında meselen yirmi veya otuz seneden itibaren değil, ancak anasının rahmine düştüğü andan itibaren bütün hayatında vaki olmuştur. Allah kendisi hakkında bir takım hakâyıkı Mesih'e bilvasıta ilham etmek suretiyle ona münkeşif kılmamış ve belki onun bütün hayatında ve cemî-i akvâl ve efâlinde tecelli etmiştir.

Ve keza bu tecelli yalnız iştirak tarikiyle değil, belki tecessüd suretiyle vukû bulmuştur. Tecessüd ise güya dünyaya Mesih denilen bir âdem gelmiş olup da Allah bunun kalbine bir takım hakikatler ilham etmek suretiyle onun hayatını te'lih etmiş olmak değildir. Tecessüdün hakiki manası budur ki, İsa el-Mesih denilen zatta anasının rahminden itibaren kelâmullah hulûl etmiş ve bu veçhile zat-ı ilahi anda tecelli eylemiştir. Bunun içindir ki, Mesih'in gaye-i hayatı âdemlere mahsus bir mecelle-i şerâyî vermek olmayıp, ancak Allah'ı âdemlere izhar etmek ve bununla beraber Allah ile âdemi şahsen mülakat ve mükâşefede bulundurmaktan ibaret olmuştur. İşte bu suretle Allah Mesih'te tecelli etmiş olduğu halde biz Mesih'in cismani ve ruhani yani beşeri hayatından mâadâ Mesih'in hayatıyla kendisini tevhit ederek onda bize münkeşif olan Allah'ı görür ve ona Allah deriz. Esasen bunda gayr-ı câiz bir şey de yoktur zannederiz.

Bu münasebetle şu bir hususu dahi ilave etmek isteriz; şöyle ki Mesih'in iddiasınca âdem hayat-ı diniyyede Allah'ın evâmîr ve nevâhisini değil, bizzat hâlıkını görüp bilmek ister. İnsan suretullah üzere halk olunmuş olduğundan Allah'ı bilebilir ve kendi kendine hâlık tarafından konulmuş olan bu suretullahı pâk olarak hıfz etmekle kâmil olabilir. İmdi âdem, Allah'ı görür ve O'nun ile mülâkât ve mükâşefe edip hayat-ı ilahiyeye iştirak ederse, o zaman en âlî hayat-ı dîniyyeye mâlik olmuş olur. Bir cihetten bu fikir garip ve hatta küstahâne bir iddia sayılabilir. Lakin insanlar diğer bir nokta-ı nazardan mütâlaa eder isek, bu fikir asla garip ve abes görünmez. Âdem'in suretullah üzere halk olduğunu kabul edersek, o zaman hayat-ı manevice ihtiyacımız ancak Mesih'in gösterdiği tarikle def' ve tesviye olunabilir ve Mesih'in enâcil-i erba'ada mukayyet tercüme-i hâlini mütalaa eder isek, görürüz ki o âdemlere bir şerâyî mecellesi yani, bir takım evâmîr ve nevâhî tebliğ etmiyor, ancak onlara bir haber ve bir müjde veriyor. Malum olduğu üzere İncil müjde demektir. Bu müjde ise zatullahın âdemlere bildirilmesidir.

Binaenaleyh Mesih hususunda en nazik sual şudur: Biz Mesih'te Allah'ın zatını görüyor muyuz? Görüyor isek, orada Allah kendisini bize ne veçhile keşf ve beyan ediyor? İşte Hıristiyanlığın ve onunla beraber sâlus-ı şerif akidesinin hakikat ve kuvveti bu suallere verilecek cevaba menûttur.²⁸

Şimdi bu meselenin teferruatına girişmeyerek diyeceğiz ki, bizim gördüğümüze göre Mesih, Allah'ı bize âdemleri seven bir peder deyu keşf ve beyan etmiştir. Bina berin din-i hakiki bizi seven bu pederimizi ayn-ı muhabbetle sevmekten ibaret olup yine de bu muhabbetle bilcümle âdemleri sevmektir. Ve Mesih'in talimince hayat-ı diniyyenin alâmet-i farikası Allah'ı ve âdemleri sevmektir. Bu muhabbet esasına tevfikân hareket etmeyenler hakiki Hıristiyanlık ahkâmını icra etmemiş sayılırlar.

İmdi Hıristiyanlığı ve teslis talimini bu suretle tarif ve izah ettikten sonra Müslüman kardeşlerimize “bizi müşrik addetmek câiz midir” diye tekrar soruyoruz. Maksadımız dinî yahut felsefî bir bâb-ı mübahase açmak değildir. Şu kadar var ki, bazıları Allah’ı mahlûkta yahut ilhamda bizzat âmil olmasına itiraz ederler. Belki sairleri Allah’ın mahlûkta bulunan huzurundan başka vücudu bulunmadığına yani vahdet-i vücut mezhebine ve tasavvufa kâil bulunurlar. Ve bir kısım diğerleri de Allah’ın ehadiyyetini teferrüksüz ve teslissiz tasavvur etmeğiği daha kolay bulurlar. Ve diğer bir kısmı da hep bu mübahaseleri nâ bi-mahal görüp böyle mücerret mesâilden bahs etmeğiği vâhî²⁹ bir nizâ’ lafzı addederler. Şüphesiz niyetimiz bu nevi efkâra karşı bir meydan-ı mücadele açmak değildir.

Bâlâda zikrettiğimiz üzere, asıl maksadımız teslis talimini Hıristiyanların nokta-i nazarından tarif ve onların üç Allah’a değil, ancak bir Allah’a iman ettiklerini teyit suretiyle Müslüman vatandaşlarımızın bu hususta hakkımızda zâhip oldukları sù-i tefehhümâtın def ve izalesine hizmet etmektir. Bu memleket ahali bu bir tek yanlış yüzünden on dört asırdan beri hadsiz, hesapsız belalar çekmiş olup hâlâ da çekmekte bulunmuştur. Müslümanlar bu memleketin akvâm-ı muhtelifesi üzerinde galebe çalıp onları birer birer arz-ı teslimiyete mecbur ettikleri zamandan itibaren Hıristiyanlığın bu akidesini doğru anlamadıkları sebepten Hıristiyanları kâfir ve müşrik addeylemişlerdir ve bunun neticesi olarak bu iki din tevâbi’î birbirlerini nazar-ı adâvet ve nefretle bakmışlardır. Hıristiyanların müşrik olup olmadıklarını Müslüman ve Hıristiyan ahali iyi anlarsa, zannımızca memleketimizden dini taassup ve adâvetin yüzde yetmiş beşi mündefi’ ve zâil olur. İmdi değmez mi ki, Meşrutiyet’in latif tesiri tahtında anâsır-ı muhtelif eerbâbı sâir cihetlerce yekdiğerini anlamağa çalışır iken bu hayatî hususda birbirlerini doğru anlasınlar? Bade-mâ, ümit ederiz ki, geniş fikirli ve müsâdekâr kalpli ulemayı İslâm bu dediklerimizde hakikat olduğuna kâni olarak var kuvvet ve nüfûzları ile ahalemiz arasında bu bâpta vifâk³⁰ ve itilafın teyidine sa’y etsinler. Zira Müslüman ve Hıristiyan vatandaşlara mesâlik-i siyasiyyede birbirlerini anladıkları ve birbirleri ile ittifak ettikleri gibi ibadet ettikleri Allah’ın vahdaniyetince dahi ittifak edip cümlesi bir Allah’ın huzurunda ibadet etmekte olduklarını hissedelerse bu memleketin bütün kürre-i havası değışilir ve anâsır-ı muhtelif e arasında i’tilaf daha mükemmel ve esas bir hâl ve şekil alır. Binaenaleyh artık mücadele etmeyelim ve ancak hasbihâl ederek birbirimizi anlayalım.

Ohannes Kirkoryan*

Notlar

- ¹ Kan dökücü, zalimce, insafsızca.
- ² Şirk koşma.
- ³ Birbirlerine zıt konum.
- ⁴ İhtilaf doğuran, ihtilafa yol açan.
- ⁵ Malum, bilinen.
- ⁶ Durgun, hareketsiz.
- ⁷ Yanlış anlayış.
- ⁸ Aydınlatmak.
- ⁹ Beslenmiş.
- ¹⁰ Şirk koşmak.
- ¹¹ Derinliğine araştırma.
- ¹² Dolaylı olarak ifade.
- ¹³ Kalbi bağlamak, bağlanmak.
- ¹⁴ Kaçınmaları.
- ¹⁵ İlahlaştırma, ilah yapma
- ¹⁶ Meydana çıkan, açığa çıkan.
- ¹⁷ Ruhi alametler/işaretler.
- ¹⁸ Birbirine zıt olma.
- ¹⁹ Meseleyi derinleştirmek.
- ²⁰ Gizlenmiş olan.
- ²¹ Meydana çıkan, görünendir.
- ²² Çok dikkatli olma, inceden inceye araştırma.
- ²³ Kıymetli olan.
- ²⁴ Tedricilik, derece derece olma.
- ²⁵ Tecelli eden, meydana çıkan, görünen.
- ²⁶ Vazih, aşikar.
- ²⁷ Atom, maddenin bölünmeyen en küçük parçası.
- ²⁸ Bağlı.
- ²⁹ Boş.
- ³⁰ Dostça bir fikir üzerinde birleşmek; samimi anlaşmak, barış, uygunluk.
- * *Esrâr-ı İseviyye* namıyla neşredilen risalenin mukaddimesinde *Üç mü Bir mi?* muharririnin Ohannesyan Efendi olduğu yazılmış ise de tashih-i keyfiyet eyleriz ve muharir-i mumâ ileyhın Ohannes Kirkoryân Efendi olduğunu beyan ederiz.